

Andreu Murillo

EL TERME DEL MERCADAL A L'ÈPOCA DEL BARROC

Premi d'Investigació
sobre es Mercadal i Fornells
1991

Sumari

Murillo, Andreu

El terme del Mercadal a l'època del Barroc / Andreu Murillo. – Menorca : Institut Menorquí d'Estudis, DL 2008. – 468 p. ; 21 cm. – (Cova de pala ; 23)
Premi d'investigació sobre es Mercadal i Fornells 1991
ISBN: 978-84-95718-57-0

Es Mercadal – S. XVII
94(460.32es Mercadal)''16''

1. EL TERME DEL MERCADAL, UN ESPAI VISCUT	
El territori com a espai viscut	23
El passat és un país estrany	26
Noms de persones	28
El Manifest de béns de 1601, (vegeu també l'apèndix 2)	29
Representativitat i importància dels manifestes	33
Resum del Manifest General de 1601 riquesa manifestada a tota l'illa	35
Potser una certa misèria	37
Senyors útils i alhora cultivadors de terres pròpies	38
Llocs del Mercadal en domini útil d'absentistes no declarants on tenen els béns	42
Els absentistes	43
Menorquins i residents a Menorca més rics que el més ric dels pròpiament mercadalencs	44
Els noms de les coses, carrers, certs indrets, etc.	51
Definicions dins l'espai	53
Els noms dels llocs	56
2. UNA ECONOMIA FEUDAL EN UNA SOCIETAT FEUDAL	
Què entenem per feudal	61
La terra, mitjà i fonament de l'economia	64
Producció del camp	65
Les dinades de formatge, llana i anyins	68
Activitat comercial	74
Les mancances de Menorca	76
El difícil i necessari equilibri comercial	80
Intensificació de la producció	81
3. PRINCIPALS INSTRUMENTS JURÍDICS PER A LA CIRCULACIÓ FIDUCIÀRIA I ELS NEGOCIS ESPECULATIUS	
La funció i la importància dels censals en una economia feudal	85
Jurisprudència de la possessió de la terra	90

4. L'ESTABLIMENT COM A FORMA DE TRANSACCIÓ D'IMMOBLES

Teoria i pràctica de l'establiment	95
Relativitat del valor dels immobles	101
Les transaccions de les grans propietats	107
Barbatx sots alou del rei en tres quartes parts de delme i lluïisme	119

5. EL FRAU I LA PREVARICACIÓ EN L'EXERCICI DEL SERVEI REIAL

No res és nou sota la capa del sol	127
Setena i darrera transferència de la possessió de Barbatx en el segle XVII	135

6. ELS CENSALS EN LES RELACIONS SOCIALS DE PRODUCCIÓ

L'omnipresent censal	141
Immobles i censataris que pagaven censals al Mercadal	142
Transmissions de llocs i de càrregues de censals al terme del Mercadal	150
Aquells que abandonaven el terme	158

7. LA DINÀMICA POLÍTICA I SOCIAL

Orígens de la cúspide d'una societat feudal: el braç militar	163
Les cavalleries en l'articulació de la defensa de Menorca	165
Els privilegis del braç militar	167
Decadència i inutilitat estratègica de les cavalleries	169
Origen de les universitats foranes	171

8. LA GUERRA DEL REI

"Nido de ladrones?"	175
Les tafaneries d'un text apòcrif (Barba-rossa a Maó)	176
Intents de recerca de la veritat	183
La incursió militar turca a Ciutadella	189
Crisis bèl·liques	193
Algunes raons de l'antagonisme part forana-capital	195
Potser un canvi en la conjuntura: activitat comercial	203
Mercadalencs a Ciutadella	205

Part forana contra la Universitat General i viceversa	209
Els grans desertors del terme del Mercadal i Castell de Santa Àgueda	212
La importància de tenir el nom dins el sac (insaculació de regidors)	216
El nus de la qüestió municipal	229

9. CANVIS EN ELS USOS I ELS COSTUMS DE LA COSA ECONÒMICA

Iniciació d'un nou patrimoni	233
Nous usos i costums de l'oligarquia en matèria econòmica	236
Més sobre censals, una certa decadència	248
Política municipal i política econòmica	254

10. MÉS SOBRE EL TERME DEL MERCADAL COM A ESPAI VISCUT

Una mena de tòpic en forma d'epidèmia	261
Altres endèmies d'origen estructural	270
Fallides a fora terme que afectaven el del Mercadal	274
"El castillo de los Forneles"	279
El Manifest de 1657 al terme del Mercadal	282
Les parcel·les menors, trossos de terra, tanques i barraques	292
Els frares agustins en el desenvolupament agropecuari	297

11. UNA SOCIETAT ENTRE LA CORTESIA I LA VIOLÈNCIA

Regulació reial de la cortesia	305
La violència en les persones	307
"Un cavaller bandejat"	308
Els governadors diuen que encalquen delinqüents	314

12. DEL RENDISME ALS ARRENDAMENTS

Extensió de la depuració de censals	327
El molt il·lustre i reverend Llorenç Carreres, ardiaca de la Seu de Mallorca	328
Els Pons dits de Cogulló	333
Els Martorell del braç militar de Ciutadella	335
Els Coll successors a Algendar de Ferreries	340
El ciutadà d'Alaior Domingo Pons	342

Magdalena i Elisabet, filles del ciutadà de Ciutadella Rafael Olives	342
Margarida Piris, natural del terme del Mercadal	343
Francesc Ferrer de Binifaïlla	343
Els germans Cardell, ferrers, de la pobla del Mercadal	348
Noves tècniques i canvi en les relacions socials de producció	352
Terres noves al terme del Mercadal de 1616 a 1708	354
 APÈNDIX 1: SOBRE LA DEMOGRAFIA DE MENORCA EN ÈPOCA PREESTADÍSTICA I EN ESPECIAL EN EL SEGLE XVII	 359
 APÈNDIX 2: MANIFEST DE BÉNS DELS HABITANTS DEL TERME DE LA UNIVERSITAT DEL MERCADAL I CASTELL DE SANTA ÀGUEDA, FET EL 1601	 363
 APÈNDIX 3: MANIFEST DE BÉNS DELS HABITANTS DEL TERME DE LA UNIVERSITAT DEL MERCADAL I CASTELL DE SANTA ÀGUEDA, FET EL 1657	 373
 APÈNDIX 4: ESTIL D'EXECUCIONS DE DEUTES I SUBHASTES DE BÉNS	 383
 APÈNDIX 5: ACTA D'ESTABLIMENT DEL LLOC DE SERRA, DEL TERME DE LA POBLA DEL MERCADAL I CASTELL DE SANTA ÀGUEDA	 387
 APÈNDIX 6: TESTAMENT DE JOAN SALORT DE L'ALBAIDA	 393
 APÈNDIX 7: L'EXPLOTACIÓ D'UN LLOC: SANTA EULÀLIA, 1669-1680	 403
 APÈNDIX 8: CONTRACTE D'ARRENDAMENT DEL LLOC D'ALBRANXELLA EN POSSESSIÓ DE RAFAEL MARTORELL, AUDITOR DE LA REIAL AUDIÈNCIA DEL REGNE DE SARDENYA	 425
 APÈNDIX 9: NISSAGA DELS FEBRER D'ALGENDAR, UNA DRAMÀTICA REALITAT EN EL SEGLE DEL BARROC	 427

Magdalena i Elisabet, filles del ciutadà de Ciutadella Rafael Olives	342
Margarida Piris, natural del terme del Mercadal	343
Francesc Ferrer de Binifaïlla	343
Els germans Cardell, ferrers, de la pobla del Mercadal	348
Noves tècniques i canvi en les relacions socials de producció	352
Terres noves al terme del Mercadal de 1616 a 1708	354
APÈNDIX 1: SOBRE LA DEMOGRAFIA DE MENORCA EN ÈPOCA PREESTADÍSTICA I EN ESPECIAL EN EL SEGLE XVII	359
APÈNDIX 2: MANIFEST DE BÉNS DELS HABITANTS DEL TERME DE LA UNIVERSITAT DEL MERCADAL I CASTELL DE SANTA ÀGUEDA, FET EL 1601	363
APÈNDIX 3: MANIFEST DE BÉNS DELS HABITANTS DEL TERME DE LA UNIVERSITAT DEL MERCADAL I CASTELL DE SANTA ÀGUEDA, FET EL 1657	373
APÈNDIX 4: ESTIL D'EXECUCIONS DE DEUTES I SUBHASTES DE BÉNS	383
APÈNDIX 5: ACTA D'ESTABLIMENT DEL LLOC DE SERRA, DEL TERME DE LA POBLA DEL MERCADAL I CASTELL DE SANTA ÀGUEDA	387
APÈNDIX 6: TESTAMENT DE JOAN SALORT DE L'ALBAIDA	393
APÈNDIX 7: L'EXPLOTACIÓ D'UN LLOC: SANTA EULÀLIA, 1669-1680	403
APÈNDIX 8: CONTRACTE D'ARRENDAMENT DEL LLOC D'ALBRANXELLA EN POSSESSIÓ DE RAFAEL MARTORELL, AUDITOR DE LA REIAL AUDIÈNCIA DEL REGNE DE SARDENYA	425
APÈNDIX 9: NISSAGA DELS FEBRER D'ALGENDAR, UNA DRAMÀTICA REALITAT EN EL SEGLE DEL BARROC	427

Pròleg

El llibre que teniu a les mans és l'obra pòstuma d'Andreu Murillo. Es tracta d'un llibre de gestació molt llarga que s'inicià l'any 1991, quan el projecte presentat per Murillo meresqué el Premi d'Investigació sobre es Mercadal i Fornells convocat conjuntament per aquest Ajuntament i l'Institut Menorquí d'Estudis (IME). Passaren, doncs, molts anys des de la concepció del projecte fins al lliurament del text definitiu poc abans del traspàs de l'autor, succeït el 5 de juny de 2007. Per què aquest retard? Certament, un cúmulo de circumstàncies li van fer interrompre la recerca en diverses ocasions, però no és aquesta l'única raó de la demora. Potser un altre historiador s'hauria ajustat al projecte inicial i l'hauria lliurat al cap d'un temps prudencial. Però n'Andreu Murillo era inconformista. Posat en feina, va veure que el tema que s'havia proposat d'investigar prometia molt més i va ampliar la seva recerca per viaranys que inicialment no s'havia plantejat. I va escriure i reescriure el llibre a mesura que anava aprofundint en el buidatge de les fonts d'arxiu i encaixant les múltiples i diverses peces del trencaclosques. Hi ha, doncs, més d'una versió anterior d'aquest treball, no m'atreviria a assegurar quantes. En conec una de primera mà que el mateix Andreu em va deixar a mitjans dels anys noranta quan jo preparava la meua tesi doctoral. El títol, que ell em va fer notar que era molt provisional, era *Intensificació de la producció i canvi de relacions socials al terme des Mercadal al segle XVII*. En la mateixa saó havia presentat una extensa ponència a les V Jornades d'Historiadors i Arqueòlegs de Menorca amb el títol "Canvi en les relacions socials de producció a Menorca des del segle XVII" que no arribà a publicar-se. Ja ho he indicat. L'inconformisme de l'autor i el seu afany d'exhaustivitat el van portar a continuar treballant en el projecte fins al

punt d'exhaurir pràcticament totes les fonts documentals disponibles. El resultat és *El terme del Mercadal a l'època del Barroc*.

Com el lector podrà observar, el títol ha canviat respecte d'aquelles versions provisionals. Repassant les ja engroguides fotocòpies, però, he pogut constatar que les idees centrals es mantenen. I aquí convé fer notar al lector algunes reflexions que em semblen d'importància cabdal. La primera té a veure amb el mateix títol, que pot induir a confusió. El llibre està centrat en el terme des Mercadal, certament, però té un abast molt més ampli i, en realitat, es refereix a tota l'illa. El terme des Mercadal i els seus habitants són el fil conductor que permet a l'autor explicar-se i explicar-nos com funcionaven les relacions de producció al voltant de l'explotació de la terra i del tràfic de censals. D'acord amb les pautes de l'anàlisi marxiana, l'autor cerca resposta a moltes preguntes, com ara: Qui i com treballava la terra? Qui es beneficiava de l'excedent? Com circulava la renda? Quina era l'actitud dels pagesos que havien de pagar les càrregues censals? Quina era la superestructura jurídica i ideològica que donava carta de naturalesa a aquesta forma d'explotació? Quin paper hi tenien les oligarquies que residien als principals nuclis urbans de l'illa? Crec que el lector trobarà en aquest llibre respostes convincents a aquestes i altres preguntes que Andreu Murillo ja feia molt temps que intentava respondre.

Voldria lligar això amb la segona qüestió que em permet plantejar al lector: aquest llibre és la culminació d'una tasca que Andreu Murillo havia iniciat molts anys abans, almenys des de l'elaboració de la seva tesina de grau de llicenciatura, inèdita, titulada *La vila de Maó i el seu terme al segle XVI* (1984). Era aleshores quan estava buidant els gruixuts volums de la Capbreuació General de 1600, una mina inesgotable per conèixer amb detall el funcionament de la propietat agrària. El resultat de les seves recerques va ser publicat en una sèrie d'articles de gran valor

punt d'exhaurir pràcticament totes les fonts documentals disponibles. El resultat és *El terme del Mercadal a l'època del Barroc*.

Com el lector podrà observar, el títol ha canviat respecte d'aquelles versions provisionals. Repassant les ja engroguides fotocòpies, però, he pogut constatar que les idees centrals es mantenen. I aquí convé fer notar al lector algunes reflexions que em semblen d'importància cabdal. La primera té a veure amb el mateix títol, que pot induir a confusió. El llibre està centrat en el terme des Mercadal, certament, però té un abast molt més ampli i, en realitat, es refereix a tota l'illa. El terme des Mercadal i els seus habitants són el fil conductor que permet a l'autor explicar-se i explicar-nos com funcionaven les relacions de producció al voltant de l'explotació de la terra i del tràfic de censals. D'acord amb les pautes de l'anàlisi marxiana, l'autor cerca resposta a moltes preguntes, com ara: Qui i com treballava la terra? Qui es beneficiava de l'excedent? Com circulava la renda? Quina era l'actitud dels pagesos que havien de pagar les càrregues censals? Quina era la superestructura jurídica i ideològica que donava carta de naturalesa a aquesta forma d'explotació? Quin paper hi tenien les oligarquies que residien als principals nuclis urbans de l'illa? Crec que el lector trobarà en aquest llibre respostes convincentes a aquestes i altres preguntes que Andreu Murillo ja feia molt temps que intentava respondre.

Voldria lligar això amb la segona qüestió que em permet plantejar al lector: aquest llibre és la culminació d'una tasca que Andreu Murillo havia iniciat molts anys abans, almenys des de l'elaboració de la seva tesina de grau de llicenciatura, inèdita, titulada *La vila de Maó i el seu terme al segle XVI* (1984). Era aleshores quan estava buidant els gruixuts volums de la Capbreuació General de 1600, una mina inesgotable per conèixer amb detall el funcionament de la propietat agrària. El resultat de les seves recerques va ser publicat en una sèrie d'articles de gran valor

per a la història agrària i social de la nostra illa a les revistes *Randa* (1987) i *Meloussa* (1988), així com a les actes de les *VI Jornades d'Estudis Històrics Locals. Fiscalitat estatal i hisenda local (s. XVIII-XIX)*. *Funcionament i repercussions socials* (1986).

L'última reflexió que voldria apuntar aquí és que Andreu Murillo atorgava un paper crucial al segle XVII, autèntic aneguet lleig de la nostra historiografia. Lluny de veure aquesta centúria des de la perspectiva de l'excepcionalitat i el catastrofisme, l'autor ens presenta el sis-cents menorquí com un període cabdal per a la configuració d'uns processos polítics, econòmics i socials de gran abast que es prolonguen durant el segle XVIII malgrat la pàtina daurada de la dominació britànica. Ras i curt: la intrahistòria del nostre vuit-cents no s'entén sense el coneixement del segle XVII, el segle del Barroc per antonomàsia.

En conclusió, aquest és molt més que un llibre pòstum. És —com molt encertadament va fer notar el professor Tomàs Vidal a l'acte d'homenatge que l'IME dedicà a l'historiador traspassat— el seu testament historiogràfic, el llegat de dècades dedicades a la pacient recerca d'arxiu i la culminació de nombrosos treballs previs en els quals anaren prenent força les tesis centrals que ara es desenvolupen en aquest llibre. Només qui conegui de primera mà les fonts documentals podrà valorar de manera cabal la feina feta. Andreu Murillo posa al nostre abast una quantitat ingent d'informació que de ben segur servirà als especialistes per a les seves recerques. Però també hi trobarà el lector una allau de suggeriments, alguns d'ells formulats amb el seu peculiar to polèmic i provocador amb la sana intenció d'encetar debats i no donar camins per tancats. I de ben segur trobarem molt a faltar l'autor quan vulguem puntualitzar i discutir moltes d'aquestes qüestions que deixa obertes.

Finalment, sols em resta afegir unes paraules sobre l'aspecte formal del llibre. L'autor lliurà a l'IME el treball original, però la seva última

malaltia i el seu traspàs succeït el 5 de juny de 2007 li impediren de corregir les galerades. L'IME m'encarregà la revisió de l'original per tal de detectar possibles errades. És la feina que hauria correspost a l'autor i, n'estic segur, n'Andreu hi hauria introduït encara nombrosos canvis i afegitons. Però com no podia ser d'altra manera, he respectat escrupolosament el text original i només hi he introduït algunes modificacions molt puntuals per tal d'ajudar a la comprensió d'alguns fragments que resultaven confusos o per reparar alguns estralls que els correctors automàtics introdueixen a l'hora de revisar velles paraules que ja fa molt temps que estan fora de l'ús habitual de la nostra llengua. També voldria advertir el lector que hi manquen nombroses referències bibliogràfiques a les notes a peu de pàgina i una bibliografia final. Segurament n'Andreu esperava esmenar aquestes i altres qüestions a l'hora de revisar les galerades. En tot cas, heus aquí una obra que esdevé una fita en el coneixement del passat de la nostra illa.

Ciutadella de Menorca, març de 2008